

ปกิณกะ

การประยุกต์พุทธธรรมสำหรับการสร้างเสริมสุขภาพและการทำงาน

บุญเต็ม แสงดิษฐ์

คลินิกชวยมือ โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า

หลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่บันทึกไว้ในพระไตรปิฎกนอกจากจะสามารถนำมาใช้เป็นหลักการและแนวทางในการดำเนินชีวิตโดยทั่วไปแล้ว มีหลายเรื่องที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการสร้างเสริมสุขภาพและการทำงานให้ประสบความสำเร็จได้ โดยเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการ

แม้ว่าการปกครองและการบริหารจัดการในสมัยพุทธกาลที่ผ่านมา มากกว่า 2,500 ปีแล้วนั้นยังไม่มีรูปแบบที่เป็นองค์การบริหารตามลักษณะขององค์การในปัจจุบัน แต่หลักธรรมของพระพุทธองค์ก็ยังทันสมัยและใช้ได้อยู่เสมอในการสร้างเสริมสุขภาพ โดยเฉพาะสุขภาพจิตและจิตวิญญาณ (ปัญญา) การดำเนินชีวิต และการบริหารงาน

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เกิดขึ้นจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า พระองค์ได้ทรงศึกษาวิถีปฏิบัติของโยคีและนักบวชสมัยนั้นแล้วไม่พบทางแก้ปัญหาของพระองค์ จึงทรงคิดค้นด้วยพระองค์เอง หลักธรรมที่ทรงนำมาสั่งสอนเพื่อประโยชน์ของมนุษย์ทุกคนสามารถนำไปใช้เพื่อประโยชน์ 3 ประการ ได้แก่ ประโยชน์เพื่อตน ประโยชน์เพื่อผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองฝ่าย

พุทธธรรมเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่ดีและการสร้างเสริมสุขภาพ

พุทธธรรมซึ่งมักเกี่ยวข้องกับจริยธรรมเป็นหลักการในการดำเนินชีวิตที่ดี เป็นเครื่องมือในการเข้าสู่จุดมุ่งหมายอันเป็นประโยชน์สูงสุด เป็นอุดมคติของชีวิต ครอบคลุมเกณฑ์ตัดสินว่า การกระทำใดดีหรือไม่ดี ควรหรือไม่ควร พุทธธรรมมีธรรมชาติของความเป็นจริง เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติแล้วสามารถเห็นได้ด้วยตนเอง (สนฺทิฎฐิโก) ไม่จำกัดเวลา (อกาลิโก) ซึ่งแยกได้เป็น 2 ส่วนคือ ส่วนที่เป็นสังฆธรรมคือคำสอนเกี่ยวกับสภาวะความเป็นจริงของสรรพสิ่งทั้งปวงหรือกฎธรรมชาติที่เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ และส่วนที่เป็นศีลธรรมซึ่งเป็นส่วนแห่งข้อประพฤติปฏิบัติ เนื้อหาของพุทธธรรมยังแบ่งได้ 2 ระดับคือ ระดับโลกียธรรม ได้แก่ ข้อปฏิบัติสำหรับปุถุชนให้ถูกต้องตามหลักศีลธรรม มุ่งสอนตามหลัก **พุทธโอวาท 3 (โอวาทปาติโมกข์)** คือ เว้นจากการกระทำความชั่วทั้งปวง ให้กระทำแต่ความดี และทำจิตใจให้ผ่องแผ้ว เพื่อให้เกิดความความสุขแก่ตนเอง

และสังคม และระดับโลกุตระธรรม ได้แก่ธรรมอันเป็นข้อปฏิบัติขั้นสูงของพระอริยบุคคลผู้พัฒนาจิตใจ จนเกิดปัญญาสามารถละกิเลสได้อย่างเด็ดขาด

พระพุทธศาสนาได้แสดงอรรถะ คือจุดมุ่งหมายของชีวิตที่ดีงาม ที่มนุษย์พึงประสงค์ไว้ 3 ระดับ คือ **ทิฐฐัมมิกัตถะ หรือประโยชน์ในปัจจุบัน** อันเป็นจุดหมายเบื้องต้นหรือจุดหมายเฉพาะหน้าที่มองเห็นได้ในชีวิตประจำวัน อันได้แก่ ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ หรือทรัพย์สิน ฐานะ เป็นต้น รวมถึงการแสวงหาสิ่งเหล่านี้โดยชอบธรรม **สัมปรายิกัตถะ หรือประโยชน์เบื้องหน้า** เป็นประโยชน์ขั้นสูงที่ลึกกว่าจะมองเห็นได้เฉพาะหน้า เกี่ยวกับคุณค่าของชีวิตเป็นหลักประกันว่า เมื่อละชีวิตจากโลกนี้ไปแล้ว จะไม่ตกลงไปสู่ที่ชั่ว อันได้แก่ ความเจริญด้านจิตใจที่ประกอบไปด้วยคุณธรรมและศีลธรรม ไฟใจในเรื่องบุญกุศล มีความสงบสุขทางจิตใจ และ **ปรมัตถะ หรือประโยชน์สูงสุด** หมายถึงจิตที่หลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ทั้งปวง คือวิมุตติและพระนิพพาน ได้แก่การรู้แจ้งและรู้เท่าทันธรรมชาติของสังขารธรรม ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิต

การจะพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้เป็นทรัพยากรที่มีคุณภาพนั้น พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญหรือเน้นในเรื่องการพัฒนาด้านจิตใจมาก โดยจะเห็นได้จากพุทธสุภาษิตที่ว่า **“จิตฺตํ ทนฺตํ สุขาวทํ”** แปลว่า จิตที่ฝึกดีแล้วนำสุขมาให้ มนุษย์จะประสบความสำเร็จในชีวิตได้นั้น จะต้องมียุทธธรรมในการครองชีวิต

พุทธจริยธรรม มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้บุคคลมีชีวิตที่ดี ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน อยู่ร่วมกันเป็นสังคมได้เป็นอย่างดีมีความสุข แบ่งได้ดังนี้

1. **พุทธจริยธรรมขั้นพื้นฐาน** ที่จำเป็นทั้งต่อตนเองและสังคม ได้แก่ **เบญจศีล และเบญจธรรม** ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติฝ่ายศีลและธรรมที่สนับสนุนกัน เป็นสิ่งที่ต้องปฏิบัติควบคู่กัน
2. **พุทธจริยธรรมขั้นกลาง** เป็นการพัฒนาจริยธรรมให้สูงขึ้น ไป คือ **กุศลกรรมบถ 10 ประการ** แบ่งออกเป็น 3 ทาง คือ (1) ความดีทางกาย เรียกว่า กายสุจริต (2) ความดีทางวาจา เรียกว่า วาจาสุจริต และ (3) ความดีทางใจ เรียกว่า มโนสุจริต

3. พุทธจริยธรรมขั้นสูง เป็นทางนำปฏิบัติให้เป็นผู้ประเสริฐ ได้แก่ **อริยมรรค หรือ มรรคมีองค์ 8** คือ สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) และ สัมมาสมาธิ (ตั้งใจมั่นชอบ)

มีหลักพุทธธรรมอื่นๆ ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาตนเพื่อการดำรงชีวิตที่ประเสริฐ ดีงาม และสงบ เช่น

1. มงคล 38 ประการ หมายถึงหลักการดำเนินชีวิต หลักความประพฤติ 38 ประการ เพื่อก่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าอย่างสมบูรณ์แบบ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้วางหลักไว้ เริ่มตั้งแต่การดำเนินชีวิตขั้นต้น จนถึงขั้นสูงสุด กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ เริ่มจากการดำเนินชีวิตจากสิ่งง่ายๆ ไปสู่สิ่งที่ยากที่สุด ครอบคลุมหลักจริยธรรม ในการดำเนินชีวิตด้านต่างๆ ซึ่งเป็นพื้นฐานให้เกิดคุณธรรมตั้งแต่เบื้องต้นจนถึงขั้นสูงสุด คือ จิตที่ปราศจากกิเลส แบ่งเป็น 10 คากา คือ

- คากาที่ 1 อย่าคบคนพาล จงคบบัณฑิต
- คากาที่ 2 อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม ทำความดีไว้แต่ต้น
- คากาที่ 3 ศึกษามาก มีศิลปวิทยา มีวินัยที่ศึกษาดีแล้ว วาจาสุภาพ
- คากาที่ 4 บำรุงบิดามารดา สงเคราะห์บุตร ภรรยาหรือสามี
- คากาที่ 5 ไม่ประกอบกิจการที่น่าตำหนิ ให้ปัน มั่นคงในธรรม สงเคราะห์ญาติ
- คากาที่ 6 เว้นจากบาป จากสิ่งมีนเมา ไม่ประมาท
- คากาที่ 7 มีความเคารพ อ่อนน้อมถ่อมตน สันโดษ กตัญญูรู้คุณ ได้ฟังธรรมตามกาล
- คากาที่ 8 อุดมการณ์อดทน วาง่าย ได้สันทนาธรรมตามกาล
- คากาที่ 9 เพียรเพิกกิเลส ประพฤติพรหมจรรย์ เห็นอริยสัจ ทำพระนิพพานให้แจ้ง
- คากาที่ 10 จิตไม่หวั่นไหวในโลกธรรม จิตใจไร้โรค จิตไร้ธุลี จิตเกษม

2. ขรวาธธรรม คือ ธรรมสำหรับผู้ครองเรือนหรือคฤหัสถ์ เป็นธรรมที่จะนำความสุข เป็นสามัคคีธรรมช่วยให้บุคคลในตระกูลมีความสามัคคี ทำให้ชีวิตการครองเรือนมีความสุข ความสงบ มี 4 ประการ ได้แก่ **สังกะ** (ความจริง ซื่อสัตย์) **ทมะ** (การข่มใจ) **ขันติ** (ความอดทน) และ **จาคะ** (ความเสียสละ ช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่)

3. สันโดษ ความยินดี พอใจด้วยปัจจัย 4 ที่ตนหามาได้โดยชอบธรรม ได้แก่ **ยินดีตามที่ได้** คือได้สิ่งใดมา หรือเพียรหาสิ่งใดมาได้ และสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่ตนปรารถนา ไม่ว่าจะหยากหรือประณีตเพียงใด ก็ยินดีพอใจด้วยสิ่งนั้น **ยินดีตามกำลัง** คือยินดีแต่พอกำลังร่างกายสุขภาพและวิสัยแห่งการใช้สอยของตน ไม่อยากได้เกินกำลัง **ยินดีตามสมควร** คือ ยินดีตามที่เหมาะสมกับตน อันสมควรแก่ภาวะ ฐานะ แนวทางการดำเนินชีวิต และจุดมุ่งหมาย การบำเพ็ญกิจของตน ธรรมบพนี้มีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙

4. โพชฌงค์ 7 ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ ได้แก่ **สติ** (ความระลึกได้ ตั้งจิตไว้กับสิ่งที่เรารับรู้) **ธัมมวิจยะ** (การวิจยธรรม ใช้ปัญญาไตร่ตรอง เพื่อความเป็นธรรม) **วิริยะ** (ความเพียร) **ปีติ** (ความอิ่มใจ ความดีมีค่า ความซาบซึ้ง ปลาบปลื้ม) **ปัสสัทธิ** (ความสงบเย็น ความผ่อนคลาย) **สมาธิ** (ความมีใจตั้งมั่น จิตแน่วแน่ในอารมณ์) อุเบกขา (ความวางเฉย ความเรียบสงบของจิตที่เป็นกลางๆ ไม่เอนเอียงไปข้างใด เป็นความเฉยรู้ ซึ่งใช้ในการส่งเสริมสุขภาพจิตได้

5. สัมปรีชธรรม 7 คือ ธรรมของสัตบุรุษ หรือ ธรรมของคนดี ได้แก่ ความรู้เหตุ รู้ผล รู้ตน รู้ประมาณ รู้กาลเวลา รู้สังคม รู้บุคคล

6. ไตรสิกขา คือ **ศีล** ได้แก่ การรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย ซึ่งสามารถแบ่งศีลออกเป็น 3 ระดับด้วยกันคือ ศีลขั้นต้น ได้แก่ ศีล 5 (เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการประพฤติผิดในกาม เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการดื่มสุราเมรัย) หรือ ศีล 8 (ศีลสำหรับฆราวาสหรืออุบาสกอุบาสิกา) ศีลชั้นกลาง ได้แก่ ศีล 10 (ศีลของสามเณร) ศีลขั้นสูง ได้แก่ ศีล 227 (ศีลของพระภิกษุ) **สมาธิ** ได้แก่ ความตั้งใจมั่น แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ สมาธิแบบเฉียดๆ (สมาธิระดับต้น) สมาธิระดับกลาง และสมาธิขั้นสูง คือจิตสงบนิ่ง เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และ **ปัญญา** ได้แก่ความรู้รอบรู้ในกองสังขาร (รู้แจ้งในไตรลักษณ์) ปัญญานั้นสามารถแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ สุตมยปัญญา ได้แก่ ปัญญาที่เกิดจากการศึกษาเรียนรู้ หรือการฟังคนอื่นพูด การอ่านหนังสือต่างๆ (จัดเป็นโลกียปัญญา คือปัญญาทางโลก) จินตมยปัญญา ได้แก่ ปัญญาที่เกิดจากการคิด วิเคราะห์ วิจัย ตามหลักการและเหตุผล และ ภวนามยปัญญา ได้แก่ ปัญญาอันเกิดจากการเจริญภาวนา(เจริญสมถะ/วิปัสสนา) ถือเป็นปัญญาขั้นสูง ที่บุคคลธรรมดา นั้นเข้าถึงได้ยาก

พระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องความมีโรคน้อย เพื่อให้ร่างกายไม่ป่วยไข้ มีกำลังพอที่จะรู้แจ้งอริยสัจ และเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ได้ โดยให้ความพอประมาณเรื่อง อาหาร ออกกำลังกาย (เดิน จกรม ฯลฯ) และ ออกกำลังกาย ที่สำคัญคือ อานาปานสติสมาธิ ซึ่งสามารถทำได้ทุกที่ ทุกเวลาตามเท่าที่ยังมีลมหายใจ

ฯลฯ

พุทธธรรมสำหรับการบริหารงาน

จากความหมายของการบริหารที่หมายถึงศาสตร์และศิลป์แห่งการทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยคนอื่น นักบริหารมีหน้าที่ 5 ประการ คือ การวางแผน การจัดองค์การ การแต่งตั้งบุคลากร การอำนวยความสะดวก และการควบคุม นักบริหารที่ประสบความสำเร็จจึงต้องรู้จัก ครอบงำตน ครอบงำคน และครอบงำงาน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กร ซึ่งมีหลักพุทธธรรมหลายบทที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้

นักบริหารมีแนวทางปฏิบัติตนให้เป็นคนดีตามพุทธจริยธรรม เกี่ยวกับการปฏิบัติตนเพื่อการดำรงชีวิตที่ดี ดังกล่าวแล้วข้างต้น นอกจากนี้ยังมีธรรมที่สามารถเลือกประยุกต์ใช้ในการบริหารให้เหมาะสมกับสถานการณ์ดังนี้

อริยสัจ 4 หลักการแก้ปัญหาต่างๆ ต้องรู้ **ทุกข์** (ปัญหา) **สมุทัย** (สาเหตุของปัญหา) **นิโรธ** (เป้าหมายของการแก้ปัญหา) และ **มรรค** (วิธีการแก้ไขปัญหา)

อิทธิบาท 4 ธรรมอันเป็นทางแห่งความสำเร็จ ได้แก่ **ฉันทะ** (ความพอใจ) **วิริยะ** (ความเพียร) **จิตตะ** (ความคิดมุ่งไป เอาจิต ผักเฝ) **วิมังสา** (ความไตร่ตรองเหตุผล คิดค้นวิธีปรับปรุง)

พรหมวิหาร 4 ธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐ ได้แก่ **เมตตา** (รัก ปวราณาดี) **กรุณา** (สงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์) **มุทิตา** (ยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีมีสุข) **อุเบกขา** (วางใจเป็นกลาง)

สังคหวัตถุ 4 ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคล เป็นธรรมะที่สัตว์ สังคมพึงสงเคราะห์ต่อกัน ได้แก่ **ทาน** คือ การให้ หรือการแบ่งปันสิ่งของฯ ตามแกผู้อื่น มี 3 อย่าง คือ วัตถุทาน อกายทาน ธรรมทาน **ปิยวาจา** คือ การมีวาจาไพเราะ รู้จักพูดจาสื่อสารกับผู้อื่น คือ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดเพ้อเจ้อ **อัตถจริยา** คือ การรู้จักทำตัวให้เป็นประโยชน์ ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น และ **สมานัตตตา** คือ การวางตัวเสมอต้น เสมอปลาย ไม่หยิ่ง ียโส

พละ 4 ธรรมอันเป็นกำลัง ธรรมอันเป็นพลังทำให้ดำเนินชีวิต ด้วยความมั่นใจไม่หวั่นต่อภัยทุกอย่าง ได้แก่ **ปัญญาพละ** (กำลังปัญญา) **วิริยพละ** (กำลังความเพียร) **อนวัชชพละ** (กำลังสุจริต)

สังคหพละ (กำลังการสงเคราะห์)

อธิษฐาน 4 ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นของบุคคล ได้แก่ **ปัญญา** (ความรู้ชัด) **สังจา** (ความจริง) **จาคะ** (ความสละ) และ **อุปสมะ** (ความสงบ)

จักรวรรดิวัตร 5 ธรรมประจำจักรพรรดิหรือของนักปกครอง ผู้ยิ่งใหญ่ ได้แก่ **ธรรมาธิปไตย** (ยึดธรรมเป็นหลัก) **ธรรมาภิรักษ** (ป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรมและเป็นธรรม) **อธรรมการนิเสธนา** (ป้องกัน แก้ไขมิให้มีการกระทำความชั่วร้ายในบ้านเมือง) **ธนาอุปทาน** (ปันเฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์) **ปริปจจา** (ปรึกษา ผู้ประพฤดีดี ปฏิบัติชอบอยู่เสมอตามกาลอันควร) ในข้อ ธรรมภิการรักษ อาจแบ่งย่อยเป็น 8 ข้อ (รวมเป็น **จักรวรรดิวัตร 12**) คือ 1) คนในปกครองส่วนตัว 2) ปวงเสนาข้าทหาร 3) ข้าราชการฝ่ายปกครอง 4) ข้าราชการบริหารและข้าราชการ 5) ชนเจ้าพิธี (ครู อาจารย์ นักวิชาการ หมอ พ่อค้า ผู้ประกอบวิชาชีพต่างๆ) 6) ราษฎรทั้งปวง 7) พระสงฆ์และบรรพชิตผู้ทรงศีล และ 8) สัตว์อันควรสงวนทั้งหลาย

สาราณียธรรม 6 ธรรมที่ทำให้เกิดความสามัคคี ธรรมเป็นที่ยึดเหนี่ยวการระลึกถึง ได้แก่ **เมตตาภาวกรรม** (ช่วยเหลือกิจธุระของหมู่คณะ สู้ภาพ นับถือกัน) **เมตตาตวจีกรรม** (ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่ เป็นประโยชน์ วาจาสุภาพ) **เมตตาตามโนกรรม** (ตั้งจิตปวราณาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อกัน มองกันไปในแง่ดี) **สาราณโภจิตตา** (ได้ของสิ่งใดมาก็แบ่งปันกัน) **สีลสามัญญตา** (มีความประพฤติ สุจริตดีงาม ตามระเบียบวินัย) **ทัญญูสามัญญตา** (มีความเห็นชอบร่วมกัน)

ทิศ 6 กล่าวถึงบุคคลต่างๆ ที่บุคคลต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธทางสังคม จุดทิศที่อยู่รอบตัว เช่น **ทิศเบื้องหน้า** ได้แก่ มารดาบิดา **ทิศเบื้องขวา** ได้แก่ ครูอาจารย์ **ทิศเบื้องหลัง** ได้แก่ สามี ภรรยา **ทิศเบื้องซ้าย** ได้แก่ มิตรสหาย **ทิศเบื้องบน** ได้แก่ พระสงฆ์ นักบวช **ทิศเบื้องล่าง** ได้แก่ คนรับใช้และปาวไพร่ กล่าวถึงการปฏิบัติต่อทิศทั้ง 6 เช่น หน้าที่นายจ้างพึงบำรุงคนรับใช้และปาวไพร่ ได้แก่ จัดงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง ให้อาหารและรางวัล รักษาพยาบาลในเวลาเจ็บไข้ ให้รางวัลพิเศษเมื่อทำงานได้ดี ให้ได้พักผ่อนตามกาลอันสมควร เป็นต้น

ทศพิพิธราชธรรม 10 ธรรมของพระราชา หรือกษัตริย์ที่นักปกครองต้องประพฤติปฏิบัติ ได้แก่ **ทาน** (การให้) **ศีล** (ความประพฤติดีงาม) **ปริจจาคะ** (การบริจาค เสียสละ) **อาชชวะ** (ความซื่อตรง) **มัททวะ** (ความอ่อนโยน) **ตปะ** (ความทรงเดช เผดแผ)

กิเลส) **อักโกระ** (ความไม่โกรธ) **อวิหิงสา** (ความไม่เบียดเบียน)
ขันติ (ความอดทน) **อวิโรธนะ** (ความไม่คลาดธรรม เทียบธรรม)
 ฯลฯ

นักบริหารสามารถเลือกประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมดังกล่าวแล้ว และหลักธรรมอื่นๆ ในพระไตรปิฎกในการทำงาน ชักจูงให้บุคคล ในองค์กรร่วมกันทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ นำองค์กรให้บรรลุ เป้าหมายที่วางไว้ เพื่อประโยชน์ของผู้บริหารเอง ประโยชน์ต่อคนใน องค์กร และประโยชน์ต่อสังคมรวมทั้งประเทศชาติ โดยกำหนด เกณฑ์ชี้วัดความสำเร็จแล้วแต่เป้าหมายขององค์กรและสถานการณ์ ที่สำคัญคือการบริหารงานอย่างดีมีจริยธรรม ยุติธรรม ปราศจาก การทุจริต ประพฤติมิชอบ ควรมีความรู้ควบคู่คุณธรรม ดังคำ กลอนที่ว่า

ฐานเจตีย์	ศรีสล้าง	สร้างด้วยอิฐ
ย่อมสถิตย	ยืนยง	ดำรงอยู่
ชีวิตมี	ค่าล้ำ	เพราะความรู้
ควบคุมอยู่	ด้วยธรรม	นำจำเริญ

เอกสารอ้างอิง

1. พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). พุทธวิธีบริหาร. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2549.
2. พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ: สือตะวัน, 2545.
3. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). ธรรมานุญชีวิต. นครปฐม: สำนักงาน พระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2548.
4. วรพจน์ เหล่าวิหิต. หลักการดูแลผู้ป่วยด้วยธรรมะ. สารราชวิทยาลัยอายุรแพทย์ แห่งประเทศไทย. 2549;23(1):18-29.
5. ว.วชิรเมธี. 38 วิธี โชคดีตลอดชีวิต. นนทบุรี: สำนักพิมพ์สัปดาบายะ, 2559. จักรวรรดิวัตร.
6. สมเกียรติ แสงวัฒนาโรจน์. พระพุทธเจ้าสอนความมีโรคน้อย ตอนที่ 12 ทาง ปฏิบัติเพื่อความมีโรคน้อย. หมอชาวบ้าน 2560;38:64-8.
7. สำนักงาน ก.พ., วิทยาลัยข้าราชการพลเรือน. คุณธรรมสำหรับนักบริหาร. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยข้าราชการพลเรือน, 2536.